

Феномен дитячої творчості

Напрямки перебудови освіти в Україні на принципах особистісно-орієнтовного підходу та педагогіки співробітництва, що визначені Національною доктриною розвитку освіти в Україні, Законом України “Про Освіту”, “Про дошкільну освіту”, Базовим компонентом дошкільної освіти, передбачають виховання творчої особистості. Розвиток дитячої творчості, формування творчої особистості дошкільника потребує значної трансформації, психологізації навчально-виховної діяльності.

Проблема розвитку, стимулювання творчості у дошкільному віці актуальна й складна. Створення з метою її вирішення програм, методик неможливо без з’ясування психологічної сутності феномену дитячої творчості, умов її виявлення та розвитку.

Проблема дитячої творчості, природи її виникнення та розвитку вже впродовж декількох десятиків років є предметом досліджень ряду вчених. Нерідко джерело творчості розглядається як результат тільки внутрішніх сил, потенцій дитини. Становлення творчих здібностей у цьому випадку зводиться до спонтанного моменту, що є некерованим. Найбільш вираженою, на наш погляд, є точка зору на існування джерела дитячої творчості в самому житті й можливість активного впливу на її розвиток.

Відомі психологи та педагоги (Н.О.Ветлугіна, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, О.В.Запорожець, В.Т.Кудрявцев, О.І.Кульчицька, М.М.Поддяков, Є.В.Субботський та інші) довели, що творчі можливості яскраво проявляються у дошкільному віці, а також те, що їх можливо розвинути під час оволодіння суспільно виробленими засобами діяльності в процесі спеціально організованого навчання. Л.С.Виготський наголошував, що розвиток дитини відбувається в процесі співробітництва шляхом наслідування, яке є джерелом виникнення усіх специфічно людських властивостей свідомості.... Він також глибоко обґрунтував положення про те, що творчість притаманна усім людям, більшою чи меншою мірою вона є нормальним і постійним супутником дитячого розвитку.

Л.С.Виготський говорив, що “у повсякденному житті творчість – це умова існування. І все, що виходить за межі рутини, завдячує своїм виникненням творчій діяльності людини.” „Якщо так розуміти творчість, - зазначав він, то неважко помітити, що творчі процеси у всій своїй повноті виявляються вже в дуже ранньому дитинстві. Гра дитини є не проста згадка про пережите, а й творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і розбудова з них нової дійсності, що відповідає запитам та потягам самої дитини”.

Згідно досліджень науковців саме дошкільний вік є найбільш чутливим періодом розвитку творчості. Період з трьох до п'яти років сприятливий для формування творчості тому, що дитина до цього віку, з одного боку, готова до соціалізації (сформованість мови), а з другого – ще не соціалізована, для дитини весь світ ще загадковий та проблемний. За даними Д.Б.Ельконіна, близько трьох років, з'являється потреба діяти як дорослий, «зрівнятися з дорослим» (Є.В.Субботський). Творча діяльність дітей, спрямована на присвоєння людської культури, на думку В.Т.Кудрявцева, є необхідною умовою розширеного відтворення творчих здібностей у сучасному суспільстві.

За дослідженнями О.В.Запорожця, Л.І.Божович, Д.Б.Ельконіна, О.М.Леонтьєва, дошкільне дитинство – це період початкового фактичного утворення особистості, період розвитку особистісних “механізмів” поведінки. “В дошкільні роки розвитку дитини зав'язуються перші вузли, встановлюються перші зв'язки і відношення, які утворюють нову єдність діяльності й разом з тим нову вищу єдність суб'єкта – єдність особистості”. Від того, що закладеться в дошкільному віці, багато в чому залежить, чи буде дитина керуватися при сприйнятті та оцінці подій, явищ зовнішнього світу раз і назавжди заданими стереотипами й шаблонами, чи зможе виробляти власні засоби постановки і розв'язання проблем, що виникають.

Дитина – не пасивна істота, і ніякий вплив іншої людини не може бути сприйнятий без реальної діяльності самої дитини. Дитина засвоює те, що створено людством, завдяки своїм зусиллям, праці власної думки, уяви. Елемент творчості присутній у всіх специфічно дитячих видах діяльності, він активно сприяє збагаченню (ампліфікації) розвитку дитини. На думку відомого

російського дослідника дитячої творчості О.І.Савенкова, творчість та дослідницька поведінка тісно пов'язані між собою, природа їх єдина.

Творчість – це одна із найбільш змістовних форм психічної активності дітей, яку можна розглядати як універсальну здібність, що забезпечує успішне виконання найрізноманітнішої дитячої діяльності. Творчі акти дошкільника народжуються у результаті пізнавальної, творчої активності. Засвоєння дитиною мови є творчим процесом (процес засвоєння норм словотворення), гра – це теж творчість, адже, створюючи нові ігрові ситуації, дитина вносить своє, суб'єктивне в ігрові дії, зображувальну діяльність, музику, конструювання тощо. Навіть наслідуючи дорослих, вона творчо видозмінює сприйняття відповідно до своїх власних уявлень. Дитина, засвоюючи щось нове, пропускає його через свій особистий досвід, який є неповторним та унікальним. Нові знання творчо трансформуються кожною дитиною та набувають своїх особливостей. Ці процеси є основою тих неочікуваних актів творчості, які породжуються та реалізуються дитиною.

Вже в дошкільному віці творча спрямованість дитини виявляється як властивість власне людської психіки. Дитина робить справді творчі відкриття ледве не на кожному кроці, оскільки вперше вивчає оточуючий світ, пізнає навколишні предмети, людей, але в деяких видах творчої діяльності дошкільник може справді здійснювати не «мікровідкриття суб'єктивного масштабу» (В.О.Моляко), а сягати до рівня ледве не професійного, адже, деякі дитячі вірші, малюнки фахівцями визнаються часом за цілком “дорослі”.

Аналіз результатів досліджень дитячої творчості, здійснених відомими вченими (Н.О.Ветлугіною, О.І.Кульчицькою, І.Я.Лернером, Б.М.Тепловим, Є.О.Фльоріною та ін.) дозволяє сформулювати її визначення. Під **дитячою творчістю**, зокрема, слід розуміти створення суб'єктивно нового (значимого для дитини) продукту (малюнка, конструкції, гри, оповідання); створення невідомих раніше деталей, що по-новому характеризують створюваний образ, різних варіантів зображень, ситуацій, рухів, характеристик героїв, нових дій та ін.; застосування засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності в новій ситуації; прояв ініціативи в усьому.

Дитяча творчість – це і сам процес створення образів казки, оповідання, гри-драматизацій, у малюванні, конструюванні, пошуки в процесі діяльності способів, шляхів розв’язання задачі.

Передумовою творчості, їх творчих можливостей дітей виступає **креативність** (Е.Торренс), як потенційна здібність до різносторнього мислення, почуттів та дій. Креативність сприймається як синонім творчої активності, що представляє собою індивідуальну траєкторією психічного розвитку дитини, її інтегральну якість, яке проявляється у її: спрямованості, що характеризується домінуванням допитливості, прагненням до пізнання; здібностях до подолання стереотипів; характері, як системі її ставлень і поведінки. Креативність можна розглядати як основу продуктивного розвитку дитини, як потенціал, що забезпечує її ріст, властивий в тій чи іншій мірі кожній дитині. І як результат – її творчість – рівень оволодіння соціальним досвідом, що характеризується самостійним вибором направленості діяльності дошкільника, вмінням створювати новий продукт.

Під час образотворення діти виявляють ініціативу, естетичне ставлення, власну пошукову зацікавленість, прагнуть привернути увагу до результатів своєї творчості. Це – творчість для себе. Результатом такої праці є зміна самої дитини, поява в неї нових засобів діяльності, знань і вмінь. Через діяльність здійснюється глобальне відтворення її творчих здібностей у межах суспільства. Власній активності дитини, “спонтанності”, “саморуку” (Г.С.Костюк), згідно з якими людина, починаючи з дитинства, сама творить свою психологічну долю, вчені віддають належне .

На думку В.Т.Кудрявцева, “творчість для себе” стає беззаперечною умовою “творчості для інших”. У своїй творчості дитина відкриває нове про себе. Вона виявляє своє розуміння оточуючого, своє ставлення до нього, і це допомагає розкрити її внутрішній світ, особливості сприйняття й уявлення, інтереси, здібності.

На сучасному етапі проблеми дитячої творчості певною мірою розроблені в педагогічних та психологічних дослідженнях, що вивчають особливості художньої й пізнавальної діяльності дитини. Так, під керівництвом

Н.О.Ветлугіної, О.М.Дьяченко, Т.С.Комарової досліджувалась художня творчість дошкільників, К.В.Тарасовою, Б.М.Тепловим вивчалися прояви музичної творчості дітей, Л.А.Венгер, О.В.Запорожцем, В.К.Котирло, Н.С.Лейтес, О.В.Проскурою - пізнавальна та перцептивна діяльність, Т.О.Піроженко та Т.А.Репіною - комунікативно-мовленнєва і т. д.

В цілому прийнято вважати дошкільний вік періодом, сприятливим для розвитку творчих нахилів особистості, їх вияву як у сфері пізнання, так і в сфері художньої діяльності. Адже, добре відомо, що психічні процеси (пам'ять, мислення, сприйняття, увага, почуття) знаходяться у дошкільників на стадії свого становлення, зміни, розвитку. І саме тому всі вони надзвичайно рухливі, нестійкі, мінливі, суперечливі. Дитина, реалізуючи задум, відчувається вільно і не скута досвідом, знаннями, не обмежена заборонами, які не дозволяють їй вільно розпоряджатися предметами, матеріалами тощо. Вільний рух думки за межі відомого може призвести до пошуку рішення там, де його, здавалось, не чекаєш. Те, що у дітей виникають неочікувані співставлення й узагальнення, народжуються продукти мислення, які можуть нести на собі печать оригінальності, можливо в деякій мірі й пояснюється браком у них закріплених способів аналізу, готових штампів, новизною для них самої розумової роботи. Через ігровий тренінг творчості проходить кожна дитина, і він їй необхідний. Все це з одного боку спричиняє суттєві недоліки у характері дитячої творчості, з іншого – надає їй важливого значення й переваг перед творчістю дорослого .

Слід зауважити, що розвиток творчої діяльності, на думку вчених (В.Дружинін, Н.Хазратова), проходить певні етапи. Перша фаза – розвитку «первинної креативності» як загальної творчої здібності настає у 3-5 років. У цей час наслідування дитини значущому дорослому, як креативному взірцю, є основним механізмом формування креативності. Потрапляючи у нову ситуацію, дитина репродукує готовий спосіб дії, повторює його за дорослим заради досягнення бажаного результату. Друга стадія: творче наслідування – внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у запропоновану іншими схему дій, зразок, ідею. Це – перша заявка дитини про себе, своє бажання самовиразитися. Саме на цій стадії вона ознайомлюється з

різними варіантами здійснення інноваційної діяльності, визначає свої переваги відповідно до власних схильностей та вмінь. Третя стадія: репродуктивна творчість – уміння взяти за основу запропоновану схему (ідею), але істотно її переробити, внести зміни. Тут дитина відпрацьовує переробку інновацій, пропускаючи їх крізь себе, перевіряє їх відповідність вимогам ситуації, вносить елементи новизни й оригінальності. Четверта стадія: справжня творчість, створення нового.

Розглядаючи творчість через призму траєкторії її розвитку, її філогенезу (загального розвитку), варто відмітити характерні особливості творчої діяльності дошкільників щодо її суб'єктивних аспектів, її продукту та умов, у яких протікає творчий процес.

Діти роблять відкриття і створюють цікавий, деколи оригінальний продукт у вигляді малюнка, конструкції, вірша тощо (Н.О.Ветлугіна, М.М.Поддьяков, К.І.Чуковський та інші). Новизна відкриттів і продукту суб'єктивна, це - перша важлива особливість дитячої творчості.

Малюючи, вирізаючи та конструюючи, дитина створює для себе суб'єктивно цінне, нове, що не має загальнолюдської новизни та цінності. При цьому процес створення продукту для дошкільників має першочергове значення. Діяльність дитини відрізняється великою емоційною включеністю, прагненням шукати й багато разів апробувати різні рішення, отримувати від цього особливе задоволення, інколи значно більше, ніж від досягнення кінцевого результату (О.В.Запорожець, Л.О.Парамонова, М.М.Поддьяков та інші). Це – друга особливість дитячої творчості.

Для дорослої людини початок розв'язання проблеми (її усвідомлення, пошук підходів) є найважчим і нестерпним, який іноді призводить до відчаю. Дитина, на відміну від дорослого, не відчуває таких труднощів (якщо, звичайно, нема жорстких вимог дорослих). Вона з легкістю і перш за все практично починає орієнтовну, деколи навіть не зовсім осмислену діяльність, яка, поступово стаючи більш цілеспрямованою, захоплює дитину пошуком і часто призводить до позитивних результатів (Л.О.Парамонова, М.М.Поддьяков, Г.В.Урадовських). І це

- третя особливість дитячої творчості, безумовно пов'язана з першими двома і особливо з другою.

Суттєвою характеристикою дитячої творчості є відсутність внутрішнього критика, який породжує скутість, ускладнює творчість. Було б неправильно стверджувати, ніби у дітей повністю відсутній самоконтроль. Він є, але спрямований на процес гри – творчості, а не на якість творчого продукту. Внутрішній критик не потрібний дошкільнику, тому що його творчість не націлена на створення суспільного продукту, не орієнтована на продукт як втілення задуму.

Загальними показниками, критеріями творчої активності, творчого потенціалу дошкільників можуть бути:

1) відношення дітей до творчості: їх захопленість, здібність «увійти» в уявні обставини, в умовні ситуації, щирість переживань;

2) якість способів творчих дій дітей: швидкість реакцій, винахідливість, комбінування знайомих елементів в нові сполучення, оригінальність способів дій;

3) якість продукції: відбір дітьми характерних якостей життєвих явищ, предметів, їх відображення у творчій діяльності.

Творчість, як індивідуальна властивість дитини, виявляється у здібності відмовлятися від стереотипних способів мислення під час вирішення будь-яких завдань: ігрових, побутових, навчальних, соціально-моральних тощо. Відповідно як дорослим, так і дітям, властиві чотири основні фактори прояву творчості (Дж.Гілфорд, Е.Торренс):

1) оригінальність як здатність до нового, незвичайного і нестандартного вирішення проблем, що проявляється на рівні дошкільного віку в різних видах діяльності дітей та в їхніх іграх;

2) семантична гнучкість – спроможність виділяти функції об'єкта та пропонувати різні способи його використання. Семантична або словесна гнучкість мислення виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення, розвитку мовленнєвої творчості: утворенні нових слів, рим тощо;

3) образна адаптивна гнучкість як найтипівіша форма прояву творчості у дитячому віці передбачає здатність виділяти функції об'єкта таким чином, щоб

побачити в ньому нові можливості. Дитяче мислення переважно образне, дитина ще чуттєво сприймає навколишній світ, перевтілює об'єкти в нові образи, помічає в предметах те, чого не бачать дорослі;

4) семантична стихійна гнучкість – здібність знаходити різноманітні ідеї у відносно обмеженій ситуації.

Викладені характеристики проявів творчості відображають її основну – творчу сторону як створення нового, оригінального продукту, нестандартне “бачення” у відомому нових можливостей, а також перспектива продукувати необмежену кількість ідей.

Аналізуючи творчу діяльність дітей, І.Я.Лернер називає можливі способи продукування цих ідей, зокрема:

- самостійне перенесення раніше засвоєних знань у нову ситуацію;
- знаходження нової функції предмета (об'єкта);
- виявлення проблеми в стандартній ситуації;
- бачення структури об'єкта;
- здатність до альтернативних рішень;
- комбінування раніше відомих способів діяльності з новими.

О.М.Дьяченко описуючи універсальні творчі здібності дітей, підкреслює значення реалізму уяви, уміння бачити ціле раніше частин, надситуативно-перетворювального характеру рішень, схильності до експериментування з матеріалами, інструментами, техніками тощо.

О.І.Савенков, використовуючи метод моделювання, наголошує на характерних особливостях розвитку творчості, творчої дослідницької поведінки дітей. Творчість, на його думку, виявляється у допитливості, чутливості до проблем, надситуативній активності, високому рівні розвитку логічного мислення, підвищеному інтересі до проблемних завдань, оригінальності, гнучкості мислення, легкості генерування ідей та асоціювання, здібності до прогнозування, високій концентрації уваги, добрій пам'яті, самостійності, гуморі та ін.

На основі узагальнення попередніх досліджень у методичних рекомендаціях до Базової програми розвитку дитини представлені приблизні критерії зовнішніх проявів креативності дітей, а саме:

- чутливість до проблем, готовність їх розв'язувати власними силами; відкритість новим ідеям, інтерес до невідомого;
- схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків; спроможність виходити за рамки заданої іншими ситуації;
- швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій;
- загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичності, складності;
- вміння підійти до проблеми з різних точок зору;
- вміння вносити щось нове, видавати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів;
- пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності; висока пізнавальна активність; допитливість;
- вміння швидко переходити від одного способу розв'язання до іншого; переключатися; переконструювати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості);
- дотепність, почуття гумору, інтерес до парадоксів;
- сміливість та незалежність суджень; здатність до постановки власної мети;
- об'єктивність суджень, неупередженість оцінок;
- самокритичність, здатність посміятися із себе;
- використання різних форм доказів;
- вміння помічати зв'язки між ознаками, формально між собою не пов'язаними;
- здатність сприймати об'єкти комплексно, цілісно, виділяти в них головне, істотне, відкривати потенційне;
- розвинена уява, метафоричність (створення фантастичних ідей);
- вміння дивуватися;
- здатність прогнозувати, передбачати, висувати гіпотези, робити припущення;

- орієнтація на високі стандарти якості, ідеальні еталони.

Дослідження О.М.Матюшкіна підкреслюють важливість яскраво вираженої пізнавальної активності дитини, яка складає основу її пізнавальної мотивації та є могутнім розвиваючим механізмом творчості. Домінування пізнавальної мотивації виявляється у формі дослідницької, пошукової активності, у значно нижчих порогах сприймання нового, тобто у більш високій чутливості, сенситивності до нових стимулів, нової ситуації, у здатності до відкриття нового у звичайному. Особливості пізнавальної мотивації проявляються також у високій вибірковості дитини по відношенню до нового предмету дослідження, в понаднормативній активності та інтелектуальній ініціативі, що й забезпечує породження творчих образів.

Пізнавальна потреба, що підтримується й спрямовується дорослим, з'являється у потребі нових вражень і соціальних контактів, у прагненні активно експериментувати, перетворювати. Реалізація дослідницької активності забезпечує дитині відкриття світу, перетворення невідомого у відоме, забезпечує творче породження образів. Розвиток пізнавальної мотивації у творчому процесі не просто активізує і підтримує останній, але й створює основу для формування життєвого досвіду (О.В.Запорожець, Л.А.Венгер). Адже чим багатший досвід дитини, тим яскравіше він проявляється у різних видах творчої діяльності.

Заохочуючи дітей до пізнавальної активності, творчої діяльності варто використовувати розвивальні завдання; правильно оцінювати досягнення дітей у творчій діяльності; не переривати творчого процесу; утримуватися від використання негативних оцінок під час прояву дитиною творчої активності; без критики приймати всі дитячі твердження, не зловживати гальмівним впливом критичних зауважень; створювати ситуації вільного спілкування, обміну думок. Стійка позитивна атмосфера та емоційна привабливість занять, де є умови для вільного вираження ідей, емоцій дітей, сприятливо впливають на формування творчості.

Творча дитина, творча особистість (за М.М.Поддьяковим) – це результат всього способу життя дошкільника, результат її спілкування та спільної діяльності з дорослими, результат її власної активності. У дитини поступово

формується її складний протиречивий внутрішній світ, який надає всій діяльності дитини творчий характер. Чим багатший, оригінальніший внутрішній світ дитини, тим радикальніші й неочікуваніші творчі перетворення, які вона здійснює з отриманими знаннями.

Саме тому, однією з основних ліній педагогічної роботи з дітьми дошкільного віку є формування у них загального творчого ставлення до явищ оточуючої дійсності як у плані сприйняття і пізнання цих явищ, так і в плані їх практичного перетворення. Шлях формування творчості в дошкільників полягає у створенні дорослими доступних для них проблемних ситуацій, постановці творчих задач – формуванні такої загальної евристичної структури особистості дитини, яка сприяє самостійному пошуку та рішенню проблемних ситуацій та проблемних задач в оточуючій дійсності.

Розв'язування задач, як зауважує Г.С.Костюк, є найкращою школою мислення дітей. Наштовхуючи дитину на ту форму діяльності, в якій можуть реалізуватись її природні задатки, наголошував Г.С.Костюк, педагог тим самим сприяє виявленню й становленню її творчого начала. У цьому контексті велике значення для розвитку творчого мислення має розв'язання нею навчально-трудова задач, в якому поєднуються розумові та практичні дії.

О.М.Матюшкін теж вважає за необхідне включити формулювання проблем у процес навчання дітей. Найповніше цій вимозі відповідає проблемно-діалогічний метод навчання, який являє собою мистецтво ведення проблемного діалогу. Цей метод навчання забезпечує високу пізнавальну мотивацію дітей і вимагає постійної творчості педагога. Хорошою метафорою для такої форми роботи може слугувати сократівський образ повивальної бабки: педагог своїми запитаннями сприяє народженню нового знання. О.М.Матюшкін підкреслює, що творча особистість не тільки вирішує, а й ставить проблеми перед людиною та людством.

Ефективні форми реалізації творчого виховання дітей пропонує В.О.Моляко. По-перше, це систематичне розв'язування ними різноманітних творчих задач. При цьому діти мають орієнтуватися на досягнення оригінальних результатів у виконанні будь-якої діяльності, знаходження більшої кількості варіантів

розв'язування кожної нової задачі, порівняння їх між собою та вибір найкращого рішення за конкретними критеріями. Слід також домагатися, щоб творчою була, по можливості, будь-яка діяльність дитини. У ряді випадків доцільно використовувати спеціальні прийоми творчого тренінгу або їх системи.

По-друге, необхідна максимальна естетизація усіх форм життєдіяльності вихованців, сприяння засвоєнню ними національних, художніх надбань, творів народної творчості, світової культури. Мова йде не про поверховий потяг до краси, а про всебічне підвищення культури особистості дитини. Все це має бути забезпечене відповідними навчально-виховними програмами – як на рівні обов'язкових, так і додаткових занять.

По-третє, доцільна постійна участь особистості у колективній діяльності. Ця форма виховної роботи має підкреслити важливість соціально-психологічного фактору в розвитку творчої особистості.

Отже, творчий потенціал дитини, на думку психологів та педагогів, (І.П.Волков, Н.С.Лейтес, О.М.Матюшкін, Б.П.Нікітін та ін.) має визначатися, розкриватися і розвиватися в процесі спеціально організованого навчання і виховання дошкільників, в умовах набуття та використання ними власного досвіду творчої роботи, залучення їх до реальних творчих справ. У процесі цього розвитку дитина оволодіває необхідними способами орієнтації в оточуючій дійсності, нарощує творчі здібності у різних видах діяльності (ігровій, конструкторській, образотворчій, мовленнєвій тощо).

Саме тому дорослим, що виховують дитину дуже важливо розуміти сутність психічного феномену дитячої творчості та знати необхідні умови її розвитку.